

ПРАВО НА ЖИТТЯ: ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ

Постановка проблеми. Життя людини, як визначається в ст. 3 Конституції України, є вищою соціальною цінністю. Життя є найважливішим особистим немайновим благом серед природних та невід'ємних прав людини і це логічно, тому, що при його відсутності усі права особи не мають сенсу.

В чинному цивільному кодексі ст. 281 визначає зміст права на життя. Але законодавець не дає чіткого та однозначного тлумачення поняття «життя», як особистого немайнового права. Однак аналізуючи чинне законодавство та практики його застосування можна зробити висновок, що під поняттям «життя людини» слід розуміти фізичне, психічне та соціальне функціонування людського організму як єдиного цілого. Наявність у людини тільки одного блага життя, без закріплення відповідного права на нього робить це благо юридично беззахисним і саме тому введено в законодавстві категорію «право на життя».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує значна кількість досліджень права людини на життя в рамках кримінального права, зокрема, таких його аспектів як смертна кара, злочини проти особи, необхідна оборона, крайня необхідність, затримання злочинця тощо; ведуться дослідження права на життя з позицій конституційного права (Матузов М.І., Кравченко В.В., Домбровська О. та ін.). У низці публікацій Я.М. Шевченко, Р.О. Стефанчука та інших авторів висвітлювались деякі цивільно-правові аспекти права людини на життя. Але у цивілістичному аспекті ці проблеми все ще є малодослідженими.

Виклад основного матеріалу. Право на життя є природним та невід'ємним (ч. 1 ст. 281 ЦК). Це означає, що ніхто не може бути

позбавлений життя. Однак таке формулювання в даній статті не відповідає ст. 27 Конституції України, яка закріплює положення про те, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Це означає, що ніхто не може бути позбавлений життя без відповідної правової підстави. Скасування смертної кари в Україні, внесло певні гарантії щодо здійснення цього права. Але ж смертна кара не є єдиним узаконеним способом обмеження права на життя фізичних осіб. До таких способів, наприклад, можна віднести також і необхідну оборону (ст. 1169 ЦК) і дії пов'язані із затриманням злочинця (ст. 2,10 Закону «Про міліцію»). У зв'язку з цим, більш точним видається конституційне положення про заборону саме свавільного позбавлення життя.

Право на життя надзвичайно об'ємне поняття. Для розгляду структури права на життя, а також вважаючи, що право на життя є абсолютним правом можна виділити чотири елементи (схема запропонована М. Матузовим): право-користування, право-поведінку, право-вимогу та право претензію [6].

Розглянемо ці складові елементи. Так, право на життя як право користування – це унікальне і абсолютне благо, яким особа користується протягом певного періоду у часі. За формою дане право є мірою поведінки людини (право-поведінка) та зобов'язального суб'єкта (право-вимога) в особі держави, громадських організацій, окремих громадян тощо. Дана поведінка проявляється у необмеженій можливості для людини користуватися правом на життя, не порушуючи при цьому права на життя інших людей. І, нарешті, сутність права-претензії міститься у можливості людини захищати своє життя і здоров'я та

здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Існують різні думки стосовно змісту аналізованого конституційного права. Так, В. Кравченко розрізняє право на: а) життя; б) захист свого життя і здоров'я від протиправних посягань; в) захист життя і здоров'я інших людей від таких посягань [7].

Вважаємо, що у зміст конституційного права людини на життя слід включити: 1) право користування, як можливість людини існувати у часі і просторі, тобто діяти чи бездіяти на власний розсуд; 2) охорона життя, як можливість людини вимагати від зобов'язальних суб'єктів забезпечити існування у часі і просторі, гарантії від свавільного позбавлення людини життя, захист людиною свого життя та життя інших людей від протиправних посягань; 3) гарантії державного захисту життя людини; 4) розпорядження власним життям.

Розглянемо деякі з цих елементів.

Дуже важливим і суперечливим питанням у аналізі права на життя є початок і кінець життя, тобто його юридичні межі. Актуальність цього питання не викликає сумніву, особливо гостро воно постає у кримінальному та цивільному праві, тому що це визначення у різних галузях неоднакове і розглядається з біологічного боку. Складність полягає ще у тому, що процес народження людини є тривалим і кожний елемент його може вважатися початком життя. Але коли ж починається життя людини?

У цивільному праві народження і смерть розглядаються як особливий різновид юридичних фактів, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин. Право на життя, як елемент загальної цивільної правоздатності виникає в особи з моменту народження (ч.2 ст. 25 ЦК). В деяких випадках, встановлених законом, охороняються права зачатої, але ще не народженої дитини. Так, ст. 1264 ЦК відносить до числа спадкоємців першої черги дитину спадкодавця, зачату при його житті і народжену після. Однак це не означає, що ще не народжена дитина є правоздатною. Ця вказів-

ка законодавця свідчить про те, що ненароджена дитина має виключно інтереси, які не сумісні із самостійною правовою категорією «особисте немайнове право». Правильність цієї думки підтверджується законодавцем в іншому нормативно-правовому акті, зокрема в ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства», де зазначається, що кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живо народженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я. Чинне цивільне законодавство не дає нам чіткого визначення «народження» як моменту, з якого в особи виникає право на життя. Однак практика свідчить, що народження фіксується відповідними медичними органами в момент відділення життєздатної дитини від організму матері. І саме з цього моменту фізична особа, що народилася, набуває всю сукупність прав та обов'язків, які включаються до її правоздатності, в тому числі і право на життя. У випадку мертвнонародженої дитини, вона не набуває усієї сукупності прав та обов'язків, в тому числі і права на життя.

Існують сучасні тенденції визначення початку права на життя з моменту зачаття, тобто злиття двох клітин. Тому в деяких країнах висувалася концепція умовної правоздатності зачатої дитини. Згідно з ЦК Угорщини, людина, якщо вона народилася живою, вважається правоздатною з моменту зачаття [9].

В кримінальному праві, початком життя визначається початок фізіологічних пологів, тобто звільнення дитини з порожнечі материнського тіла, в тому числі передчасних чи штучних. До речі в Американській конвенції про права людини від 22 листопада 1969 року, яка є чинною в багатьох країнах Північної та Південної Америки, зазначено, що право на повагу до життя кожної людини захищається законом, як правило з моменту зачаття. У Франції життя дитини захищається державними законами через 10 тижнів після зачаття, в Данії – після 12 тижнів, в Швеції – після 20 тижнів, в багатьох країнах життя юридично захищається лише після народження.

Прийняття такої концепції в Україні ставить проблему абортів, тобто штучного переривання вагітності, оскільки воно буде розглядатися як кримінально каране діяння, що посягає на життя людини. Заборонити аборти в Україні просто неможливо, ця міра не буде сприйнята всіма громадянами однозначно. Заборона абортів призведе все одно до проведення таких операцій не в медичних установах, а це ставить під загрозу здоров'я та життя жінок, а також збільшення вбивств новонароджених дітей.

Існуюче законодавство (закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16 липня 1999 р.) не вирішує проблеми використання людського ембріону для наукових досліджень та лікування. Це створює підґрунтя для вчинення злочинів у цій сфері.

Якщо порівняти визначення початку життя в цивільному та кримінальному праві, то вважаємо правильнішим є визначення початку життя як початок фізіологічних пологів, тобто певний момент. А таке поняття як народження це не момент, а процес і тому не точно визначає початок життя.

Право на життя припиняється в момент смерті людини. Закон також не дає нам чіткого визначення поняття «смерть». Є клінічна та біологічна смерть. В медицині під смертю розуміють певний стан організму фізичної особи, що посвідчується висновком компетентного медичного органу і характеризується непоправними руйнівними процесами кори головного мозку, що наступили внаслідок припинення функціонування життєво важливих систем людини (серцево-судинної, дихальної, нервово, тобто біологічна смерть.). Діагностичні критерії смерті мозку та процедура констатації смерті людини встановлюється ст. 15 Закону «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини». При цьому, слід розуміти, що особа має право виключно на природну (фізичну) смерть.

Дискусійним вважається також питання про право на смерть. Якоюсь мірою сам тер-

мін «право на смерть» звучить парадоксально: бо протягом багатьох років фундаментальним, головним завжди було – право на життя.

Людина може передчасно припинити своє життя шляхом самогубства.

В наукових виданнях різних галузей науки обговорюється питання про можливість визнання права на самогубство, права на смерть, вважаючи, що таке право повинно бути проголошено у законі. Вважаємо, що ці два людські права так тісно пов'язані між собою, що є двома сторонами однієї медалі. Більш того «право на життя» вже містить у собі право розпоряджатися своїм життям, у тому числі і щодо заповідання собі смерті. Прикладами розпорядження своїм життям свідомо і добровільно можна вважати роботу каскадерів, альпіністів, здійснення небезпечних наукових експериментів тощо.

Зараз і юристів і медиків і усе суспільство хвилює проблема евтаназії.

В перекладі з грецької евтаназія означає «легка, щаслива смерть» і проблема евтаназії зараз набула неабиякої актуальності. Аналізуючи саме поняття евтаназії можна зробити висновок про зміни у тлумачення змісту даного терміну. Починаючи з визначення Ф. Беконом у 1623 році цілей та завдань медицини, під евтаназією він розумів полегшення лікарем болю, якщо вже немає ніякої надії на одужання «і можна лише зробити саму смерть більш легкою і спокійною».

«Евтаназією називається будь-яка дія, спрямована на те, щоб покласти край життю тієї чи іншої особи, йдучи назустріч її власному бажанню, і виконана незаінтересованою особою» – визначення, прийняте голландським парламентом у 1994 році. У цьому визначенні про страждання та інші причини, що призвели до появи бажання покінчити з життям взагалі не йдеться.

Так звана Цюрихська декларація, прийнята на міжнародному симпозиумі Світової федерації «Право померти» від 14 жовтня 1998 р. містить таке визначення евтаназії: «дієздатні дорослі особи, які не переносять жорстокі та

нестерпні страждання, мають право на отримання медичної допомоги з метою покінчити з життям, якщо це їхня постійна, добровільна і усвідомлена вимога» [9]. Виникає необхідність визначення «жорстоким та нестерпним стражданням». Що це фізична хвороба, депресія і тяжкий душевний біль? Це не визначено в зазначеній декларації. В сучасному трактуванні все значно простіше, еутаназія ототожнюється все частіше з поняттям «вбивства з милосердя».

В Англії, навпаки, після тривалих обговорень прийнято закон про безумовну заборону еутаназії в медичній практиці.

Розрізняють активну і пасивну еутаназію. Пасивна еутаназія (її називають «методом відкладеного шприца») виражається в тому, що припиняється надання спрямованої на продовження життя медичної допомоги, що прискорює настання природної смерті.

Найчастіше, коли говорять про еутаназію, мають на увазі активну еутаназію. Під такою (її називають «методом наповненого

шприца») розуміють введення помираючому яких-небудь лікарських чи інших засобів або інші дії, що тягнуть за собою швидке і безболісне настання смерті.

Вважаємо, що активна еутаназія взагалі не може бути легалізована, так як суперечить, на нашу думку, принципам гуманізму і призначення медицини. Медики повинні боротися за життя людини в найбезнадійніших ситуаціях і це є їх призначенням.

В Україні на законодавчому рівні ч. 4 ст. 281 ЦПК заборонена і активна і пасивна еутаназія, тому здійснення таких дій розцінюється як вбивство. Це виключає будь-які зловживання у цьому питанні.

Висновки. Отже, можемо констатувати, що чинне цивільне законодавство вперше на законодавчому рівні в Україні закріпило право на життя в такому об'ємному понятті. Але все одно існує багато проблем щодо цивільно-правових і кримінально-правових гарантій захисту права на життя, які потребують законодавчого закріплення.

Анотація

У статті на підставі норм чинного цивільного законодавства проаналізовано право на життя фізичної особи в аспекті права користування, охорони, захисту та розпорядження власним життям. Окреслено деякі проблем щодо цивільно-правових і кримінально-правових гарантій захисту права на життя.

Ключові слова: право на життя, охорона життя, гарантії державного захисту життя, еутаназія.

Аннотация

В статье на основе норм действующего гражданского законодательства проанализировано право на жизнь физического лица в аспекте права пользования, охраны, защиты и распоряжения собственной жизнью. Очерчены некоторые проблемы относительно гражданско-правовых и криминально-правовых гарантий защиты права на жизнь.

Ключевые слова: право на жизнь, охрана жизни, гарантии государственной защиты жизни, эвтаназия.

Savchenko N.T. The right to life: protection issues

Summary

In this article, on the basis of the norms of the civil legislation, the right to life of the physical persons was analyzed in the aspect of the right to use, protection and disposition of their own lives.

Key words: right to life, life protection, public guarantees of life protection, euthanasia.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254>
2. Цивільний кодекс України. Коментар. – Одеса. Юридична література. – 2004, – Ст. 240–242.
3. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини. Закон України від 16 липня 1999р. № 1007-XIV – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1007-14>
4. Про охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
5. Про міліцію. Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-XII – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>
6. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. – Саратов. 1972, – С. 115.
7. Кравченко В.В. Конституційне право України. / Навч. посібник.–Ч.1. – К., – 1998, – С. 77.
8. Елкина С. Право на життя // Правовий статус особи: стан, проблеми, перспективи. Збірник наукових статей / За ред. М. Головка, П. Біленчука. – К., – 1998, – С. 58.
9. Домбровська О. Зміст конституційного права на життя людини та громадянина. // Право України. – 2002.– № 5. – С. 37–41.